

СЕЛЯНСЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ ЗА ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Щербатюк Володимир Михайлович

доктор історичних наук, професор,
Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна,

Вступ. Обґрунтованим є прагнення дослідників як найповніше висвітлити селянський повстанський рух в Українській революції 1917–1921 рр., адже в історіографії доведена важлива роль селянства в революційних подіях означеного часу. Ще М. Грушевський, звертаючись до долі селянства, наголошував, що селянство – головна соціальна база українського національного відродження, що воно готове силою зброї боротись за свої інтереси. У значимості селянства він справедливо вбачав самобутність української історії [1, с. 36] та відмінність політичних цілей від російської держави [2, с. 90], у чому ми в черговий раз переконуємося, даючи нині належну відсіч агресії Російської Федерації в новітній російсько-українській війні.

Актуальність дослідження. Подальше дослідження селянського повстанського руху 1917–1920-х років сприятиме не лише осмисленню історичного досвіду боротьби народу України за економічну і політичну свободу та відстоювання власних територій, а й сприятиме, як нині, так і в майбутньому, урахуванню уроків Української революції 1917–1921 рр. в процесі відстоювання і розбудови української державності. А, враховуючи особливості розвитку селянського повстанського руху в окремі періоди означеної революції, *актуальність* його дослідження за Гетьманату Павла Скоропадського є очевидною.

Мета. Тому метою даної праці є висвітлення у формі тез селянського повстанського руху за Гетьманату Павла Скоропадського. Досягненню мети підпорядковано розв'язання таких дослідницьких завдань: показати ступінь

розгортання селянського руху за Української Держави, визначити його причини та форму.

Матеріали і методи. У роботі використані архівні та наукові матеріали. Важливо, що в останніх, які склали основу нашого дослідження, з другої половини 1990-х років активно використовувались накопичені, заборонені в радянський час, документальні відомості, твори провідників Української революції та селянського повстанського руху, джерела особового походження тощо. Такі праці сприяли утвердженню нових підходів до оцінки радянської історіографії та селянського повстанського руху. Дослідженню останнього в добу Гетьманату приділили увагу ряд сучасних дослідників: О. Бавико, В. Верстюк, П. Гай-Нижник, І. Еткіна, П. Захарченко, Н. Земзюліна, М. Ковальчук, Ю. Котляр, Ж. Мина, Р. Пиріг, В. Солдатенко та ін.

Застосування у дослідженні методів історіографічного аналізу та синтезу, критики історіографічних джерел, порівняльного, проблемно-хронологічного, історично-ситуаційного методів, методу типологізації дало змогу визначити ступінь розгортання селянського руху 1918 р., визначити його причини та твердити, що в період Української Держави селянський рух із стихійно-протестного переростає у збройно-повстанську форму, про що уже йшлося раніше в дослідженнях автора цієї публікації [3, с. 328]. Новітні дослідження підсилюють це твердження.

Результати і обговорення. Селянський рух у 1917–1918 рр. набрав широкого розмаху. Сформувались маси озброєного люду, соціальні інтереси яких значною мірою спочатку домінували над національними переконаннями. Боротьба селян проти поміщицького землеволодіння та спроб його реставрації була притаманна, як півдню України, де був сильний махновський рух [4], так й іншим регіонам України. Виступи проти приватного володіння поміщиків на землю масово проявились на початку революції у Київській, Подільській та інших губерніях України. Так, землевласник Берінгович повідомляв з Канівського повіту Київської губернії: «Селяни захопили два маєтки при селах Щербашенці и Гуті» [5, арк. 16]. Ширилася боротьба селян і за церковні та

монастирські наділи. Боротьба за ліквідацію великого приватновласницького землеволодіння переростала у селянські повстання з радикальними намаганнями. Так, селяни с. Мокра Калигірка Звенигородського повіту Київської губернії на зібранні постановили убити місцевих поміщиків Савченка і Мединського, а їх землю поділити [5, арк. 73].

За керівництво над селянським рухом велась запекла боротьба серед політичних сил та організації, тим самим намагаючись посилюючи свій вплив серед найчисельнішого прошарку українського суспільства. Селянські виступи очолювали здебільшого боротьбисти, ліві есери, соціалісти-самостійники, меншою мірою – більшовики. Проте в цьому контексті більше варто звернути увагу на громадські організації, серед яких дедалі частіше виступали Селянські спілки та Вільне козацтво. Особливо це очевидно з другої половини 1917 – початку 1918 рр. Тому поруч зі стихійністю селянського руху, як характерною його рисою, все ж відбувалось поступове зростання його організованості. Особливо це стало відчутно з наступом російських більшовицьких військ в Україну, коли посилились національні чинники революції. Їх поєднання із соціальними значно впливало на зростання свідомості народних мас. В цьому процесі вагому роль відіграло Вільне козацтво, яке стояло на державницьких позиціях. Вільне козацтво – це військові органи народної міліції пов'язані із селянським середовищем, адже виникли з ініціативи самих селян. Організація створена, в першу чергу, з метою охорони громадського порядку, відстоювала демократичні козацькі традиції, які жили в історичній пам'яті українського народу і, зокрема, селянства. Тому рух за відновлення новітнього українського козацтва, що започаткувався в Звенигородському повіті на Київщині, активно підтримали селяни інших повітів України, зокрема Полтавської, Чернігівської, Катеринославської губерній та ін. [6, с. 279].

На Всеукраїнському з'їзді Вільного козацтва, що відбувся 3–7 жовтня 1917 р. у м. Чигирин, козаки обрали своїм отаманом П. Скоропадського, що посилювало недовіру до козацтва з боку керівників Української Центральної Ради [6, с. 281], до селянського повстанського руху в цілому та посилювало їх особисту

ворожість до Скоропадського [7, с. 184]. Суттєвим чинником недовіри став і той факт, що вільні козаки, ряди яких здебільше складали заможні селяни та селяни середнього достатку, частки яких від усього селянства України переважали, усупереч програмі Генерального Секретаріату щодо соціалізації та націоналізації землі, вимагали збереження й захисту прав приватної власності на землю. Сам же П. Скоропадський, прийшовши до влади, спочатку також із недовірою поставився до вільнокозачого та селянського повстанського руху [3, с. 67, 70]. Щоправда наприкінці свого гетьманування він усе ж звернув увагу на Вільне козацтво: виголосив надії щодо нього як майбутньої верстви українського суспільства та підтримав вільнокозачі воєнізовані структури, які, на його переконання, за тимчасової відсутності регулярного війська мали забезпечувати безпеку й незалежність України. Проте, як виявилось, було вже запізно. Марним стало також таємне виділення гетьманом коштів на організацію українського козацтва [6, с. 281].

Сподівання селянства щодо покращання свого становища в Українській Державі та захисту трударів від примусу й свавілля розвіялися з усвідомленням продовження владою постачання продуктів Німеччині за умовами Брестського миру, що часто супроводжувалося силовим вилученням у селян хліба та іншого добра [7, с. 190]. Невдоволення селян посилило повернення поміщиків до своїх маєтків, які, відновлюючи власність на землю та майно, змушували селян вертати землю й відшкодовувати втрати [8, с. 29]. Частина поміщиків, вдаючись до сили німецьких загонів, влаштовували репресії, терор, а то й знущання над селянами. Як наслідок, вже в травні 1918 р. почали спалахувати масштабні селянські повстання проти свавілля каральних загонів, гетьманської влади та австро-німецьких військ [3, с. 264; 7, с. 190, 191]. Тому у наприкінці весни та влітку 1918 р. селянський рух набув повстанської форми [3, с. 73] і поширився в усі регіони України. Спочатку він був спрямований проти присутності в Україні німецько-австрійських військ [9, с. 43], а згодом все більшого розмаху набував й проти влади гетьмана [8, с. 29–38; 10, с. 367].

Привертає увагу Канізьке повстання на Єлисаветградщині, що

розгорнулось у травні червні 1918р. [7, с. 192] Одні з перших невдоволень режимом Гетьманату проявились у Київській губернії, зокрема в Звенигородському та Таращанському повітах в ході розпочатого 3 червня Звенигородського збройного повстання проти присутності в Україні австро-німецьких військ [9, с. 44]. Можемо погодитись з думкою науковців, що німецький фактор відіграв вагому роль у падінні Гетьманату, адже, запрошені як союзники німецько-австрійські війська невдовзі почали здійснювати окупаційну політику [11], що й визвало повстання селян як проти присутності в Україні австро-німецьких військ, так і влади П. Скоропадського [9, с. 44]. Німецько-австрійські війська були головною силою, яка протидіяла селянам-повстанцям [7, с. 192]. У протидії присутності в Україні німецько-австрійських військ простежуються одні з перших ознак формування антигетьманського повстання, в якому вже восени того ж року селянство взяло найактивнішу участь. Так, про перші серйозні зіткнення селян із гетьманськими військами на Київщині в ході Звенигородського повстання відомі біля с. Виноград Звенигородського повіту 20 липня 1918 р. [3, с. 266; 12, с. 4]. Водночас погодимось з думкою науковців, що в означених вище повітах Київщини активну агітаційно-пропагандистську роботу влітку 1918 р. проводила Просвіта [13, с. 349]. Селянський повстанський рух стає одним із головних дестабілізуючих факторів в існуванні Української Держави.

Незаперечною, на наш погляд, є думка дослідників, хто переконує, що наростання масового невдоволення селянства пов'язане також із початком реалізації земельної реформи [14, 244]. Це невдоволення досягло найбільшого розмаху влітку 1918р., коли селянський повстанський рух, охопив майже всі регіони України» [14, 248], вплинув на робітничий клас, що вилилось у наростання страйкового руху. Невдоволення проявлялось і в середовищі інших верств суспільства [7, с. 193].

На початок осені склалися передумови для антигетьманського повстання. Можливість його перемоги підсилила Листопадова революція в Німеччині. В цьому контексті важливим стали домовленості Директорії з німецькою армією

про нейтралітет останньої та участь у повстанні значної кількості селянства. Чисельність останнього сягала 250–300 тис. чоловік, і зокрема, під Києвом налічувалось від 50 до 60 тисяч [15, 10].

Висновки. Отже, селянському рухові за Гетьманату П. Скоропадського, притаманне наростання активності та широти виступів. Це було наслідком невдоволення селянства політикою німецько-австрійських військ та української влади, невирішеності земельного питання. В означений період очевидним є зростання національної свідомості українського селянства, виступи якого набули форми повстанського руху.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Грушевський М. Підстави Великої України. *На порозі нової України: Гадки і мрії*. Київ: Друк. акц. тов-ва «Петро Барський», 1918. С. 36–54.
2. Грушевський М. С. З політичного життя Старої України: Розвідки, статті, промови. Київ, 1918. 127с.
3. Щербатюк В. М. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія. Київ: Наукова думка, 2012. 528 с.
4. Див.: Верстюк В. Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). Київ: Наук. думка, 1992. 368 с.
5. Державний архів м. Києва. Ф. 292 – Канцелярія Київського губернського комісара Тимчасового уряду, оп. 1, спр. 31, 671 арк.
6. Щербатюк В. М. Вільне козацтво – добровільна громадська міліційна організація в Україні 1917–1921 років. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 275–285.
7. Солдатенко В. «Коротке інтермецо» гетьмана Павла Скоропадського (до питання про політико-правову оцінку та історичну долю Української Держави 1918 р.). *Публічне право*. 2018. № 3. С. 182–195.
8. Котляр Ю. Селянське повстанство на Миколаївщині (1918–1921рр.): монографія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 124 с.
9. Щербатюк В. М. Звенигородське збройне повстання. *Воєнна*

історія. 2002. № 2. С. 43–53.

10. Еткіна І. Селянські повстання в Чернігівській губернії у 1918 р.: причини та спрямованість. *Сіверянський літопис*. 2018. № 1–2. С. 363–368.

11. Павло Гай-Нижник: «Повстанню проти гетьмана сприяли німці» [Електронний ресурс]. URL:<https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/11/14/139542/> (дата звернення: 15.09.2022).

12. Захарченко П. Звенигородсько-таращанське повстання на Київщині у 1918 році: погляд із сьогодення. *Історія України*. 1998. № 8, лютий.

13. Бавико О. Структурна характеристика політичної опозиції Гетьманатові Павла Скоропадського. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2007. Вип. 34. С. 343–355.

14. Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. Київ: Ін-т історії України НАН України. 2011. 336 с.

15. Мина Ж.В. Збройні сили Директорії УНР та їх боротьба за державну незалежність України (листопад 1918 р. – листопад 1920 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2008. 20 с.